

**AZƏRBAYCAN DİLİNİN DİALEKT VƏ ŞİVƏLƏRİ VƏ XIII ƏSR
TÜRK ŞEİRİNDƏ
(YUNUS ƏMRƏ) TƏSADÜF OLUNAN BİR SIRA PARALEL
SÖZLƏRİN ETİMOLOGİYASI**

Kübra QULİYEVA

(Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası)

Hər bir dilin, xüsusilə də, dil tarixinin öyrənilməsində o dilin yazılı abidələrinin nə qədər böyük əhəmiyyət kəsb etdiyi məlumdur. Ümumtürkoloji aspektdə tədqiqatların aparılmasında isə digər türk dilli xalqların abidələrinin də rolunun vacibliyini qeyd etmək lazımdır. Bu baxımdan XIII əsrdə yaşamış görkəmli türk söz ustası Yunus Əmrənin “Divan”ını xüsusi qeyd etməliyik¹. Çünki şairin “Divan”ı dilimizin qədim oğuz xüsusiyyətlərini qorumaq baxımından zəngin xəzinədir. Türk dünyasının məşhur və sevilən şairlərindən biri olan Yunus Əmrənin şeirlərini dilimizi qorumaq, xalq dilindən ədəbiyyata sözlər gətirməklə onu zənginləşdirmək, qədim sözlərimizin bu günə kimi yaşamasına, mənalarını qoruyub saxlamasına imkan yaratmaq baxımından əvəzsiz abidələrdən biri hesab etmək lazımdır. Bu abidə yalnız dilçilər üçün deyil, tarixçilər üçün də əhəmiyyətli mənbə sayıla bilər. Yunus Əmrə yaradıcılığı istər dilçilərin, istərsə də tarixçilərin istənilən vaxt oradan bir inci tapa biləcəkləri dəryadır. Bəlkə də elə bununla əlaqədardır ki, 70 ilə yaxındır tədqiq olunmasına baxmayaraq hər zaman elm adamlarının Yunus Əmrə yaradıcılığı haqqında deməyə sözləri vardır.

Yunus Əmrə “Divan”ını nəzərdən keçirərkən əsərlərində dönə-dönə istifadə etdiyi və ən qədim yazılı abidələrimizdə təsadüf etdiyimiz bir sıra sözlərin bugün bir çox türk dillərində fəal, digərlərində dialekt və şivə səviyyəsində, başqa bir qismində isə tamamilə dildən çıxmış vəziyyətdə olduğunu, əsrlərin arxasında ilişib qaldığını görmək olar. Həmin sözlər müxtəlif nitq hissələrinə aiddir ki, bunlardan yalnız bir neçəsinin izahından bəhs etmək istərdik.

Türk dillərinin ilk inkişaf dövrlərində işlənmiş, xalq danışığı dilində mövcud olan yüzlərlə söz Yunus Əmrənin diliylə ədəbiyyata, ədəbi dilə daxil olmuş, ona yaşamaq hüququ qazandırılmış, müasir dövrümüzdə qədər gəlib çıxmasına imkan yaradılmışdır ki, bu mənada da Yunus Əmrənin Türk şeiri üçün rolunun əhəmiyyətini qeyd etməliyik. Həmin sözlərin əksəriyyətinə müasir türk dilində bugün də təsadüf olunmaqdadır.

“Divan”ı araşdırarkən orada işlənmiş xeyli qədim sözün bugün Azərbaycan dilində də mövcud olduğunu görmək olar. Lakin qeyd etməliyik ki, həmin sözlərin bir neçəsi xaric, digərləri Azərbaycan dilində yalnız dialekt və şivələrdə

¹Yunus Emre Divanı. Bütün şiirler. Ankara, 1980.

qeydə alınmışdır. “Divan”da rast gəldiyimiz **çavuş, salıq, issi, ün, orman, tama, sümüg, ordu** kimi isimləri və **ulu, iraq, görklü, esrük, arı, yeğ, uslu** və s. sifətləri nümunə göstərə bilərik. Həmin sözlərin bir qismi Azərbaycanlı müəlliflərin də əsərlərində işlənmişdir. Bu sözlərin çoxuna Türk dillərinin lüğətlərində təsadüf etdiyimiz üçün onların həmin dillərdə ədəbi dil faktı olduğunu demək olar. Nümunə göstərdiyimiz sözlərdən Azərbaycan ədəbi dilində qeyd etdiyimiz kimi yalnız **ulu, ordu, iraq** və **arı** sözlərinə rast gəlirik ki, bunların da tam ədəbi dil faktı olmasını söyləmək doğru olmaz. Belə ki, **ordu** sözündən başqa digər sözlər sadəcə olaraq ədəbi dildə ifadələrin tərkibində təsadüf olunur və onların müstəqil leksik vahid kimi işləndiyi məqamlar qeydə alınmamışdır. Son zamanlar **ulu** sözünün ədəbi dilə gətirilməsi Türkiyə ilə əlaqələrin inkişafı ilə bağlıdır. Çünki o vaxta qədər ulu sözünə yalnız “ulu Tanrı” ifadəsində rast gəlmək olardı. Düzdür, bayatılarımızın da dilində ulu sözü işlənmişdir, lakin bayatılar da xalq dilinin məhsulu olduğu üçün ədəbi dildə bu sözün tam mənası ilə işlənməsi faktına təsadüf etmirik. **İraq** sözünə bir fəlakətdən, bəladan qorunmaq məqsədi ilə işlədilər “İraq olsun”, “Gözlərdən iraq”, “Gözlərdən, qulaqlardan iraq” və “Gözdən iraq, könüldən uzaq” ifadələrində, **arı** sözünə isə həm həqiqi, həm də məcazi mənada yalnız “Aydan arı, sudan duru” ifadəsində rast gəlirik. Digər sözlər dilimizin müəyyən inkişaf mərhələlərində bu və ya digər dərəcədə işlənsə də, müasir dil baxımından dialekt faktıdır və müəyyən fonetik dəyişikliklərə uğrayaraq, yaxud olduğu şəkildə dialekt və şivə çərçivəsində qorunmuşdur.

“Divan”da işlənmə tezliyi baxımından ən çox rast gəldiyimiz söz **ordu** ismidir. Bu söz türk dillərində geniş yayılmış **or**² kökündən düzəlmişdir. Türk dillərində **or** kökünün müxtəlif semantik ifadələrdə geniş yayıldığı və sözyaratma imkanının da geniş olduğu müşahidə edilir³. Bir çox sözün yaranmasında baza rolu oynamasına baxmayaraq müstəqil leksik vahid kimi işləndiyinə rast gəlmirik. Lakin qədimə doğru getdikcə müəyyən mərhələdə sərbəst söz olaraq işləndiyini və “yer” mənası bildirdiyini müşahidə etmək mümkündür.

Əsrlər boyunca işlənərək gəldikcə semantikasi da genişlənmiş, müxtəlif türk dillərində bugün “yataq”, “taxt”, “dövlət”, “əsas, baza, bazis”, “güzəran”, “heyvanlar üçün yataq” və s. mənalar bildirməkdədir.

Müasir türk, tatar, tuva, noqay, qazax, türkmən, Altay dillərinin də lüğətlərində **or** kökündən düzələn xeyli sözə rast gəlmək mümkündür. İlk yaranma dövrlərindən uzaqlaşdıqca **or** kökü müstəqil işlənmə bilmə xüsusiyyətini itirsə də, yeni sözlərin yaranmasında əsas rolunu oynamaq xüsusiyyətini

² Древнетюркский словарь. Л., 1969, с.614; Будагов Л.З. Сравнительный словарь турецко-татарских наречий. СПб., 1869, т.1, с. 229.

³ Русско-турецкий словарь. М., 1972, с. 397; Русско-татарский словарь. М., 1984, с. 264; Русско-казахский словарь. М., 1954, с. 339; Туркменско-русский словарь. М., 1968, с. 492; Русско-тувинский словарь. М., 1953, с. 267; Ногайско-русский словарь. М., 1969, с. 251; Русско-алтайский словарь. М., 1964, с.293.

qazanmış və daha sonralar asemantikləşmiş kökə çevrilmişdir. Bugün dilimizdə **or** kökünün əsasında yaranmış **ordu, orman, orta, orda, ortağ, ord, örüş, örənə, örən** kimi onlarca sözü nümunə göstərə bilərik. **Or** kökünün xüsusilə Oğuz qrupu türk dilləri üçün səciyyəvi olan Orxan antroponiminin yaranmasında da rolu vardır. **Or** və **xan** (kağan sözünün sıxılmış forması) sözlərindən meydana gələn Orxan adı qədim dövrlərdə formalaşan şəxs adlarımızdandır. Bu ad hələ şəxs adı kimi formalaşmazdan əvvəl titul bildirən söz kimi türk xalqlarının söz xəzinəsində mövcud olmuşdur. Orxan qədim türklərin İslamdan əvvəlki mifik dünyagörüşləri, anlayış və qavrayışları ilə bağlı bir söz olmuşdur. Belə ki, ilk inanclarında bütlərə, tanrı və tanrıçalara tapan türklər Yer Allahını Or xan, Or təkin və Erlik adlandırmışlar⁴. Daha sonrakı mərhələlərdə isə bu söz şəxs adı kimi formalaşaraq bugünə kimi antroponimlər sistemində qorunub qala bilmişdir.

Şəriat koriciidir hakikat ordusunda,
Senün için korunur hasil ordu içinde -

misralarından Yunus Əmrə “Divan”ında işlənən **ordu** sözünün məna və şəkil dəyişdirmədən günümüze qədər gəldiyini görmək olur.

Or kökünün “dövlət” mənasını bildirməsinə əsaslanaraq **ordu** sözündə sözün əsasında bu mənanın durduğunu və **du** şəkilçisinin isə sözə “qoruyan, keşiyində duran ” kimi mənalar əlavə etdiyini söyləyə bilərik. O zaman bizə görə bütövlükdə ordu sözünün mənası “dövləti qoruyanlar”, “dövlətin xidmətində duranlar” olacaqdır. Bu halda bugün sözün tərkibində şəkilçi kimi çıxış edən **du**-nun vaxtilə müstəqil leksik vahid olması ehtimalı şübhəsizdir.

Qeyd edək ki, Mahmud Kaşqari “Divan”ında **ordu** sözünün iki formada izahına rast gəlirik. Belə ki, lüğətdə iki ayrı-ayrı ordu sözü yazılmış və bunlardan birinin mənası “xaqanın yaşadığı şəhər”, digərinin isə “siçan, köstəbək kimi heyvanların yaşadığı yer” verilmişdir⁵. Birinci mənada ordu sözünün orda (Qızıl Orda) olduğuna şübhə yoxdur. Buradan da belə nəticəyə gəlmək olar ki, ümumiyyətlə ordu sözü dilimizin sonrakı inkişaf mərhələlərinin məhsuludur. Lakin orda sözünə görə daha qədimdir. **-da** şəkilçisini yer bildirmək baxımından, zənnimizcə, bugünkü yerlik hal şəkilçisi ilə müqayisə etmək olar. Digər tərəfdən sözün yeni məna kəsb etməsində əgər **-da** yer mənası bildirmək rolunu oynamışsa,

-du şəkilçisinin də şəxs ifadə etmək rolu oynaması fikrini bizcə qəbul etmək düzgündür. Orduda xidmət edənlərin birlikdə yaşaması, hər işi kütləvi şəkildə görməsi faktına əsaslanaraq, o halda lüğətdəki ikinci mənanı da istisna etmək olmaz.

“Divan”da işlənmiş başqa bir qədim söz **çavuşdur**. Bu formada müasir türk dilində hərbi termin kimi işlənir. Azərbaycan dilində son vaxtlara qədər yalnız dialektlər səviyyəsində təsadüf olunurdu. Türkiyə ilə yaxın münasibətlərlə bağlı

⁴ K. Vəliyev Elin yaddaşı, dilin yaddaşı. Bakı, 1987, s.14, 15. 62.

⁵ Divanü lüğat-it-türk dizini “endeks”, IV, Ankara, 1986, s. 440, 441.

olaraq bugün Azərbaycan dilində hərbi termin kimi **serjant** yerinə istifadə olunur⁶. Bu sözün mənası istər Mahmud Kəşqari “Divan”ında, istərsə də Azərbaycanın tarix terminləri lüğətində ilk yaranma dövrlərində ifadə etdiyi mənasından çox da fərqlənməyən mənalarda qeyd olunmuşdur. Mahmud Kəşqari **çavuş** sözünün mənasını “döyüşlərdə səfləri nizama salan, əsgərlərə işgəncə verilməsinə imkam verməyən şəxs” kimi hərbi termin olduğunu qeyd edir⁷. İbrahim Zeynalovun isə “İzahlı tarix terminləri lüğəti”ində sözün əsas mənası kimi verilən “keçmiş zamanlarda fərmanları, qərarları uca səslə camaata elan edən şəxs” mənasından başqa “aşağı rütbəli hərbi qulluqçu və ya məmur”, “keçmişdə zəvvarları müşayiət edən, onların yola düşmələri və gəlmələrini uca səslə camaata xəbər verən şəxs” mənalarının da olduğunu göstərir⁸. Bizə görə Mahmud Kəşqari “Divan”ı ilə səsləşən məna ilkin məna sayıla bilməz. Çünki vəzifə bildirməzdən əvvəl bu sözün kökü olan **çav** “səs, ün” mənalarını bildirmişdir.

Bakı dialektində və Abşeronun bir sıra qəsəbələrində çav kökünün **çoçi** formasında sifət, **çov/çov** formasında fel kimi işləndiyi qeydə alınmışdır. Məsələn, “Elə çoçi arvaddu ki, həmişə aləmi qarışdırır; Səhərdən axşama qədər küçələrdə çovur/çour/ çoyur; Bəsdir ora-bura az çov/çov/ çoy.”

Göstərilən bu formalar həm Abşeron şivələri, həm də digər dialekt və şivələrimiz üçün səciyyəvidir.

Azərbaycan dilində **çavuş** formasına da “bir iş dalınca ora-bura qaçan adam”, “bundan-ona, ondan buna xəbər aparıb, xəbər gətirən adam” mənasında yalnız dialekt və şivələrdə təsadüf olunurdu. Müasir türk dilində bu mənanı ifadə edən isim lüğətlərdə qeydə alınmışdır⁹.

Ol sultan kapusunda hazreti tapusunda,
Aşikların yıldızı herden çavuşa benzer - deyen şairin bu
misralarında **çavuş** “xəbər aparıb, gətirən” mənasında işlənmişdir.

Yunus Əmrə “Divan”ında və dialekt və şivələrimizdə paralel işlənən digər bir söz **tamadır**.

Tama habsına düştüm çikamazım,
Katı berkdir, duvari yikamazım.

Əksər türk dilləri üçün ümumtürk mənşəli söz olan **tamu** qədim türk dillərində “cəhənnəm” mənasını bildirmişdir¹⁰. İslam dini özü ilə bərabər türk dillərinə çoxlu miqdarda ərəb mənşəli sözlər gətirdiyindən əsil türk mənşəli sözlərin bir qisminin dildən çıxmasına, yaxud passiv fonda keçməsinə səbəb oldu. Tarixən türk mənşəli hesab olunan “cəhənnəm” mənalı tama və “cənnət” mənası ifadə edən uçmağ sözlərinin taleyi də yüzlərcə unudulan, itib-batan

⁶ Русско-турецкий словарь. М., 1972, s. 826.

⁷ Divanü lüğət-it-türk dizini “endeks”, IV, Ankara, 1986, s. 139.

⁸ İ.Zeynalov İzahlı tarix terminləri lüğəti. Bakı, 2006, s. 46.

⁹ Türkçe sözlük. 1, A-J, Ankara, 1988, s.284.

¹⁰ Divanü lüğət-it-türk dizini “endeks”, IV, Ankara, 1986, s. 569.

sözlərimizin taleyi kimi oldu. Hazırda bu söz bir sıra dillərdə öz varlığını qoruya bilmişdir. Monqol dilində də işlənməsi vaxtilə geniş işlənmə arealına sahib olduğuna dəlalət edir.

Qədim abidələrdə tamuğ formasında işlənən bu söz türk dillərindən yalnız başqırd və qazax dillərində ilkin variantını saxlamışdır. Azərbaycan dilinin yazılı mənbələrindən XIII əsrdə yazılmış “Qisseyi Yusif” əsərində qədim formasına rast gəlirik¹¹. Sonrakı mərhələlərdə sözün sonundakı ğ samiti düşərək tamu/tama/tami formasında t, yəni qıpçaq və damu/ dami/ damı formasında isə d, yəni oğuz variantı paralel olaraq qeydə alınmışdır.

Etimoloji baxımdan izah etmək istədiyimiz sözlərdən biri də **usludur**.

Sözün kökü olan **us** ismi or kökü kimi dilin öz leksik bazası əsasında onlarca sözün yaranmasında rol oynamışdır. Bütün qədim yazılı abidələrdə və türk dillərində **us** “ağıl” mənası ifadə etmişdir¹². Yunus Əmrə “Divan”ı və Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrində paralel işlənən **uslu** sözü həm də “sakit” mənasını bildirir. Bunu “Divan” dan gətirilən nümunə də göstərir:

Seni sevenlerin ola mi akli,

Bir dem usluyusa, bir dem uludur.

Us ismindən Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrində “simic, qorxaq, namussuz” kimi fərqli mənalarda **ussal**, “yolunu azmış, zəif, qorxunc, zəif iradəli, qəddar” mənalarında **uysal**, **osal**, **yovsal**, “ehtiyatlı, ehmalıca” mənalarında **usduflu**, **usdufca**, **usulca**, **usulluca** kimi sözlər yaranmışdır.

Vatan oldu diken, gurbet gülüstan,

Agu içmek yiğ oldu ney şekerden.

misralarındakı **yiğ** kelimesi “yaxşı” mənasını bildirir. “Divanda” sözün **yiğrek** formasına da rast gəlirik. Burada -raq sifətin azaltma dərəcəsini əmələ gətirən şəkilçidir. Müasir türk dilində də sifətin azaltma dərəcəsini əmələ gətirən şəkilçilərdən hesab olunur¹³. İşlənmə tezliyi o qədər yüksək olmasa da, kısırak, ekşirak, acırak, ufarak, küçürək, gökrek, siyahrak kimi sifətlərin dərəcə şəkilçisi kimi iştirak edir. Azərbaycan dilində də dilçilik ədəbiyyatlarında son zamanlar -raq şəkilçisinin azaltma dərəcəsini əmələ gətirən qeyri-məhsuldar şəkilçi kimi yaxşıraq, gödərək sifətlərinin yaranmasında rolu olduğu qeyd olunur¹⁴. Göründüyü kimi Azərbaycan dilində bugün bu şəkilçinin işlənmə tezliyi yox dərəcəsindədir deyə bilərik. Lakin XVI əsrə qədərki yazılı abidələrimizin dilində yeğrək, tezrək və s. sözlərin də yaranmasında rol oynadığı müşahidə olunur. Türk dilçilər

Duruş kazan, ye, yedir, bir gönül ele getir,

Yüz Kabeden yiğrekdir bir gönül ziyareti.

¹¹ Bax: E.Əlibəyadə Ədəbi şəxsiyyət və dil. Bakı, 1982. sə 124.

¹² Cavadova M. Şah İsmayıl Xətəinin leksikası. Bakı, 1977, s.70; Sadiqov Ə. “Şeyx Səfi” təzkirəsinin dili, nam. diss., Bakı, 1972. s. 215.

¹³ Tahsin Banguoğlu Türkçenin Grameri. Ankara, 1990. s.349.

¹⁴ M. Nağısoylu Azərbaycan dili. Bakı, 2006, s. 60.

miralarında işlənmiş **yiğrek** sözünün ədəbiyyata ilk dəfə Yunus Əmrə tərəfindən gətirildiyini qeyd edirlər. Daha sonralar bir sıra Türk dillərində -raq, -rək formasında işlənərək XVI əsrə qədər ədəbi dil faktı kimi digər müəlliflərin də dilində istifadə olunduğu dörünür¹⁵. XVI əsrdən sonra Azərbaycan dilində yazılmış əsərlərdə bu şəkildə rast gəlmirik. Lakin dialekt və şivələrdə öz mövcudluğunu qorumuşdur. Müasir türk dillərindən çoxunun lüğətlərində qeydə alınmışdır. Sözün kökü olan **yeğ** XIII-XVI əsr abidələrində “yaxşı, güclü, qüvvətli, hökmlü” kimi mənalar bildirmişdir. N.A.Baskakov sözün tarixi inkişaf yolunu izləyərək göstərir ki, bu söz yeg ~ yed ~ yey formasında inkişaf yolu keçərək yey kimi sabitləşmişdir¹⁶. Hazırda Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrində yey formasında qalmışdır. Bu forma yazılı abidələrimizdən ən çox “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının dilində müşahidə olunur¹⁷.

Sözlərin etimoloji baxımdan tədqiqi dilimiz, ümumilikdə isə türk dilləri üçün əhəmiyyətli tarixi fakrların ortaya çıxmasına kömək edir. Sadəcə olaraq **or-** və **us-** sözlərinin araşdırılması həmin sözlərin sırf türk mənşəli sözlər olduğunu ortaya qoymaqla bərabər dilimizin öz imkanları hesabına nə qədər söz yarada bildiyini də sübut etdi.

Sözlərin dialekt və şivələrdən toplanılaraq qədim yazılı abidələrimizlə müqayisədə öyrənilməsində məqsəd türk dillərinin əsrlərdən bəri öz köklərindən nə dərəcədə ayrıldığını, artıq ümumtürk dili kimi deyil, hər birinin ayrılıqda, öz çərçivəsi daxilində, qeyri-türkdillər əhatəsində və fərqli mühitdə necə inkişaf etdiyini, xarici amillərə qarşı dillərini necə qoruduqlarını, Türk dillərində qorunmuş qədim sözlərin bugünkü vəziyyətini öyrənmək, qədim sözlərimiz əsasında hansı dildə daha çox söz yaradıldığını, qədim sözlərin müasir dildə hansı səviyyədə qorunduğunu ortaya qoymaq, gələcəkdə kökə dönmə ehtimalının nə dərəcədə olduğunu müəyyənləşdirmək, dilin alınma sözlər hesabına deyil, qədim sözlərimiz, dialekt və şivələrdən gətirdiyimiz sözlər, yəni öz imkanlarımız hesabına zənginləşdirilə bilməsini və leksik bazanın yad sözlərdən təmizlənməsi imkanını müəyyənləşdirməkdən ibarətdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Вах: Габескерия Ш.Б. Лексика произведений Юнуса Эмре. Тбилиси, 1983
2. Древнетюркский словарь. Л., 1969, с.614; Будагов Л.З. Сравнительный словарь турецко-татарских наречий. СПб., 1869, т.1, с. 229.
3. Русско-турецкий словарь. М., 1972, с. 397; Русско-татарский словарь. М., 1984, с. 264; Русско-казахский словарь. М., 1954, с. 339; Туркменско-русский словарь. М., 1968, с. 492;

¹⁵ Eyvazova R. Kışvəri “Divan”ın dili. Bakı, 1982, s. 47; Qəhrəmanov C. Nəsimi “Divan”ının leksikası. Bakı, 1970, s. 554; Qəhrəmanov C. Əsrarnamə. Bakı, 1964. s. 115; Sadıqov ə. “Şeyx Səfi” təzkiyəsinin dili. Nam. diss. Bakı, 1972, s. 114.

¹⁶ Баскаков Н.А. Историко-типологическая морфология тюркских языков. М., 1979. с. 174.

¹⁷ “Kitabi- Dədə Qorqud”, Bakı, 1962. s.12.

- Русско-тувинский словарь. М., 1953, с. 267; Ногайско-русский словарь. М., 1969, с. 251; Русско-алтайский словарь. М., 1964, с.293.
4. K. Vəliyev Elin yaddaşı, dilin yaddaşı. Bakı, 1987, s.14, 15. 62.
  5. Divanü lüğət-it-türk dizini “endeks”, IV, Ankara, 1986, s. 440, 441.
  6. Русско-турецкий словарь. М., 1972, s. 826.
  7. Divanü lüğət-it-türk dizini “endeks”, IV, Ankara, 1986, s. 139.
  8. İ.Zeynalov İzahlı tarix terminləri lüğəti. Bakı, 2006, s. 46.
  9. Türkçe sözlük. 1, A-J, Ankara, 1988, s.284.
  10. Divanü lüğət-it-türk dizini “endeks”, IV, Ankara, 1986, s. 569.
  11. Bax: E.Əlibəy zadə Ədəbi şəxsiyyət və dil. Bakı, 1982. sə 124.
  12. Cavadova M. Şah İsmayıl Xətəinin leksikası. Bakı, 1977, s.70; Sadıqov Ə. “Şeyx Səfi” təzkiyəsinin dili, nam. diss., Bakı, 1972. s. 215.
  13. Tahsin Banguoğlu Türkçenin Grameri. Ankara, 1990. s.349.
  14. M. Nəğisoylu Azərbaycan dili. Bakı, 2006, s. 60.
  15. Eyvazova R. Kışvəri “Divan”ın dili. Bakı, 1982, s. 47; Qəhrəmanov C. Nəsimi “Divan”ının leksikası. Bakı, 1970, s. 554; Qəhrəmanov C. Əsrnamə. Bakı, 1964. s. 115; Sadıqov ə. “Şeyx Səfi” təzkiyəsinin dili. Nam. diss. Bakı, 1972, s. 114.
  16. Баскаков Н.А. Историко-типологическая морфология тюркских языков. М., 1979. с. 174.
  17. “Kitabi- Dədə Qorqud”, Bakı, 1962. s.12.

Summary

THE DIALECTS AND ACCENTS OF AZERBAIJAN LANGUAGE AND THE ETYMOLOGY OF SEVERAL WORDS WHICH IS MET IN THE POEMS (YUNIS EMRE) OF THE XIII CENTURY

Kubra GULIYEVA

(Azerbaijan National Academy of Sciences)

It is known what an important role plays the written monuments in the learning of every language, especially in learning its history. It is necessary to note the importance of the role of the other Turkish speaking people's monuments for the investigation in the general Turkological aspects. From this point of view we must especially note the “Divan” (selected poems of the poet) of the prominent Turkish word master Yunis Emre who lived in the XIII century. Because the “Divan” of the poet is a rich treasure from the point of preservation of oguz features of our ancient language.

During the investigation of the “Divan” we can see the existence of much ancient words which is used in Azerbaijani language today. We can show as an example the nouns **çavuş, salıq, issi, ün, orman, tama, sümüg, ordu** and adjectives **ulu, iraq, görklü, esrük, ari, yeğ, uslu** which we met in the “Divan”.

The investigation of the words from the etymological point of view helps the appearance of important historical facts for the Turkish languages.